

УДК 338.46:304.44

DOI <https://doi.org/10.32840/1813-3401.2021.3.8>

I. I. Ломака

orcid.org/0000-0002-5616-7016

кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології

факультету історії, політології і міжнародних відносин
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

О. І. Липчук

orcid.org/0000-0002-1880-6761

кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології

факультету історії, політології і міжнародних відносин
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Ю. В. Кобець

orcid.org/0000-0001-9492-6119

кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології

факультету історії, політології і міжнародних відносин
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

СОЦІАЛЬНИЙ СКЛАДНИК НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

У статті проаналізовано роль держави в забезпеченні стабільності в суспільстві, соціальної та економічної безпеки. Розглянуто фактор економічної нерівності в забезпеченні соціальної безпеки та значення економічного зростання в поглибленні нерівності й бідності. Доведено, що стабільний стан економіки й суспільства вимагає інтеграції всіх частин політичної системи, гармонізації особистого та соціального початків, односпрямованості інтересів громадян та еліти. Кожен із основних індикаторів загроз соціальній безпеці пов'язаний із оцінкою ситуації в певній сфері.

Здійснено темпоральний аналіз теорії та практики соціальної держави (XIX ст.), що стала на Заході конструктивною відповіддю на певну недостатність правової держави в її класичному ліберальному варіанті. Класична ліберальна філософсько-правова думка, зосереджуючи зусилля переважно на аргументації існування негативних прав і свобод, не приділяла достатньої уваги проблемам соціальних гарантій прав і свобод людини. Правова держава не зобов'язана втручатися в питання розподілу суспільного багатства, забезпечення матеріального й культурного добробуту громадян. Поступово визріла позиція, що поляризація суспільства, усунення держави від регулювання соціально-економічної сфери, соціальної нерівності породжують гострі соціально-політичні недолики, стають серйозною перешкодою на шляху до забезпечення національної безпеки (аспект внутрішньої безпеки).

На прикладі кейсу сімейної політики як компонента соціальної політики виокремлені індикатори забезпечення соціальної безпеки в стратегічному й тактичному планах. Безпека розглядається як соціальне явище. Загальною тенденцією, що характерна для європейської сімейної політики, визначено розширення державних фінансових джерел підтримки сімей за рахунок приватного й добровільного дієвого секторів з широким залученням нових акторів сімейної політики в руслі надання нового вигляду дебатам про нормативне взаємовідношення між державою і сім'єю.

Визначено, що більш універсальні схеми забезпечують широкий перелік переваг над вузькими адресними заходами і сприяють, зокрема, зростанню демографічних показників і якості життя людей, громад загалом.

Ключові слова: держава, громадянин, національна безпека, соціальна безпека, соціальна держава.

Постановка проблеми. Національна безпека як феномен має комплексний характер. В умовах постійного ускладнення суспільного й господарського життя, прискорення темпів змін правильний і своєчасний моніторинг взаємозв'язків між соціальними й економічними аспектами стає важливим аспектом національної безпеки. На рівні суспільної системи соціальна політика має враховувати роль стратегічних чинників забезпечення внутрішньої та зовнішньої безпеки.

Забезпечення національної економічної безпеки є стратегічною проблемою, у кінцевому підсумку, неможливе без вибору й реалізації обґрунтованої стратегії соціально-економічного розвитку країни. Необхідно враховувати таку важливу властивість соціально-економічної системи, як цілісність, коли зміна будь-якого елемента системи впливає на інші елементи й призводить до зміни всієї системи. Нині й економічна, і соціальна політика часто слабо враховують реальний стан об'єкта, на який спрямовані їхні дії. Як наслідок, неефективно витрачаються економічні та соціальні ресурси суспільства.

Завдання соціальної безпеки полягає перекладом у формуванні умов, що забезпечують стабільний, прогресивний розвиток соціальних відносин і в результаті особистості, суспільства й держави. Окремі дослідники нині аналізують проблему зв'язків між економічними та соціальними аспектами забезпечення національної безпеки. Поряд із тим наукова проблема залишається актуальною в політологічній науці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розв'язання соціальних проблем як компонент динамічного процесу політичного розвитку, функціонування соціально-правової держави за умов вільного ринку стало предметом наукових праць таких учених, як В. Андрущенко, О. Бабкіна, І. Бідзюра, І. Варзар, К. Ващенко, В. Горбатенко, М. Головатий, В. Корнієнко, Е. Лібанова, М. Логунова, А. Сіленко, Я. Пасько, Т. Семигіна, В. Скуратівський та ін. Науковці наголошують, що однією з важливих передумов здійснення суспільно-політичних перетворень в Україні є розвиток демократичної, соціально-правової державності, визначення співвідношення регуляції та дерегуляції суспільних процесів, економічної доцільності й соціальної справедливості.

Мета статті – здійснення аналізу соціального складника національної безпеки, зокрема, у розрізі міжнародного досвіду.

Виклад основного матеріалу. Світовий досвід свідчить про те, що головним суб'єктом процесу становлення й розвитку демократії може бути лише сильна дієздатна соціально-правова держава. Функції такої держави спрямовані на забезпечення політичної стабільності, громадянського миру, гарантування соціальних прав особи та посилення адресності соціальної підтримки, обмеження масштабів збіднення, зростання добробуту населення, умов гідного існування людини.

На перший погляд є очевидною залежність безпеки країни від її внутрішньої стабільності й становища громадян. Забезпечити громадянам стійке і стабільне становище означає вирішити багато завдань національної безпеки, оскільки саме в соціальній сфері фокусуються всі основні внутрішні проблеми. Зв'язаність безпеки і стабільності із соціальною діяльністю держави підкреслював Г. Шершеневич. Він уважав, що «для забезпечення миру та внутрішньої безпеки, що необхідно для зовнішньої безпеки, держави змушені були відмовитися від політики невтручання і прийти на допомогу малозахищеним громадянам, полегшити їхнє становище й тим самим пом'якшити ненависть до панівних класів. Звідси так зване соціальне законодавство, яке випливає з нової завдання держави» [11].

Проблема забезпечення національної безпеки в більшості випадків трактується виключно як захист і протидія зовнішнім ворогам, а її внутрішній складник безпеки практично не розглядався в наукових дослідженнях. Але останніми роками значимість проблем, детермінованих «м'якими» погрозами, на відміну від «жорстких» військових і військово-політичних, зайняла важливе місце в стратегії держави. Соціальна безпека стає однією з важливих стратегічних цілей національної безпеки і стійкості розвитку. Соціальне середовище з його конфліктами, кризами, протиріччями є постійним джерелом небезпеки в державі, особливо якщо права людини в ньому захищені слабо. Можна суттєво послабити національну безпеку, руйнуючи (або не розвиваючи) системи освіти, охорони здоров'я, соціального забезпечення, тим самим розхитуючи стабільність держави зсередини. Економічна й інша невійськова складова безпеки завжди була одним з найважливіших елементів національної безпеки. А в умовах кризової ситуації відносна роль саме цієї частини зростає дуже значно, може стати навіть домінуючою, причому, часто з непередбачуваними наслідками.

У сучасному світі соціальна сфера стає осередком проблем, які необхідно вирішувати для забезпечення прийняттого рівня національної безпеки.

Сам термін «соціальна безпека» – це дослівний переклад англomовного словосполучення «social security», що вживається для позначення сильної моделі соціального захисту індивіда в державі. Це поняття вперше відтворено в рамках законодавчих нововведень періоду політики «Нового курсу» Ф. Рузвельта в 1935 р. Пізніше, у 1940-х рр., цей термін утвердився в документах Міжнародної організації праці.

У Загальній декларації прав людини 1948 р. цей термін уживається в статті 22. Слідом за цим він закріплений у європейських документах, що регламентують соціальні стандарти. У статті 9 Міжнародного пакту про економічні, соціальні й культурні права (1966 р.) названі умови виникнення «права на соціальне забезпечення, включаючи соціальне страхування». У цих документах поняття «social security» перекладено як «соціальне забезпечення».

Однак поняття «соціальна безпека» за своєю суттю є ширшим поняттям, ніж «соціальне забезпечення». До соціальної безпеки відносяться соціальний захист, соціальне забезпечення, соціальне страхування, усі види соціальних програм (є дев'ять основних видів соціального забезпечення). Вони мають різні смислові значення, але загальний термін «соціальна безпека» в цьому випадку покликаний підкреслити досягнення цільового результату всіма інститутами, виконання завдання забезпечити якість соціальної інфраструктури, а також якість і доступність соціальних послуг населенню.

Окремі автори трактують соціальну безпеку як синонім національної безпеки в цілому, так як із її допомогою забезпечується цілісність і стійкість усього соціуму [5]. І тоді всі інші види безпеки, такі як економічна, політична, технологічна тощо, включаються в неї як складові частини. Подібне надмірно широке тлумачення недостатньою мірою вносить необхідну ясність у наукову термінологію, але й зведення соціальної безпеки виключно до соціального забезпечення, на наш погляд, не відповідає стратегічному завданню соціального виміру національної безпеки.

Є ще одне комплексне поняття, що означає нерозривний зв'язок соціальної сфери й безпечного становища людини у світі, що набуло поширення останнім часом – це «соціальна

екологія» [1]. Воно включає всю систему взаємовідносин людини, суспільства і природи. У широкому сенсі «соціальна екологія» охоплює комплекс проблем впливу на людину виробничого середовища й середовища проживання (якість життя людини).

Для кожної держави характерна власна концепція забезпечення соціальних та економічних прав населення, відповідно до якої будується система соціального захисту й вирішуються питання забезпечення якості життя. Для пошуку відповіді на питання, яка із систем буде найкращим чином відповідати завданням соціальної безпеки України, можна звернутися до типології режимів добробуту датського соціолога Еспінг-Андерсена [2], під якими він розуміє такі стійкі типи соціальної політики: ліберальна, соціал-демократична, консервативна. Усі моделі, на думку автора, мають однакові політичні та соціальні завдання (рівність, соціальна допомога знедоленим, підтримка працюючих), але використовують для досягнення таких цілей різні інструменти.

У науковій літературі поняття держави загального добробуту також активно використовується з 1990-х рр. після виходу книги Г. Еспінг-Андерсона «Три світи держави загального добробуту» («The Three Worlds of Welfare Capitalism») про порівняння режимів соціальної політики в західних країнах [2, р. 164]. Виділяючи три режими держави загального добробуту, які характерні для західних країн, Г. Еспінг-Андерсон наголошує, що кожна країна може поєднувати характеристики різних режимів. У дисертаційному дослідженні ці режими аналізуються з точки зору специфіки сімейної політики, що втілюється в кожному з них. Моделі сімейної політики, що автоматично визначаються з класифікації Г. Еспінг-Андерсона, відрізняються передусім за ознакою масштабів і суб'єкта здійснення турботи про дітей: це держава, ринкові інститути, чоловіки або/і жінки.

Розглянемо специфіку соціальних моделей залежно від особливостей такого важливого компонента соціальної безпеки, як результативна сімейна політика.

Для ліберального режиму характерною є залишковість соціального захисту, обмеженість спектру державних соціальних послуг, наявність широкого приватного сектору сімейного сервісу й визнання розвиненого ринку як головного регулятора соціальних відносин. Основним джерелом формування добробуту

сім'ї за ліберального режиму є ринок, основним інструментом сімейної політики – податкові пільги сім'ям. Держава вважає традиційну модель сім'ї як нормативну, і державна підтримка такої моделі є стратегією зменшення соціальної напруги. Це досягається за рахунок заохочення індивідуальної турботи про добробут родини й обмеження державних обов'язків щодо усунення недоліків ринку. Сімейна політика за ліберального режиму відрізняється низьким рівнем допомоги сім'ям, остання орієнтується тільки на ті сім'ї, що мають найбільшу потребу, та акцентується на ринкових механізмах регулювання, особливо у сфері суспільної турботи про дітей.

Сімейна політика за консервативного режиму ґрунтується на наданні допомоги сім'ям на середньому рівні між залишковим та універсальним принципом, намагається враховувати характер зайнятості батьків і виходить з більш традиційного гендерного розподілу праці в публічній і приватній сферах. Для консервативного режиму характерними є розвинена статусна сегментація та фаміліалізм, обов'язкове соціальне страхування за місцем роботи, причому регулятором суспільних відносин у такій системі постає корпоративний роботодавець. Основним інструментом державної підтримки сімей є матеріальна підтримка. Державна сервісна підтримка по догляду дітей до 3 років зазвичай не розвинена, з 3 до 6 років – частково розвинена [8]. Ці несистемні заходи унеможливають суміщення сімейних і професійних обов'язків.

У рамках скандинавського режиму соціального забезпечення головну роль у забезпеченні добробуту сім'ї покладено на державу. Держава фактично в повному обсязі надає послуги з виплати сімейних допомог, забезпечує декретну відпустку та надає широкі послуги по догляду за дитиною. Для соціально-демократичного режиму характерною є універсальність соціального обслуговування, відсутність залежності від політики зайнятості, маргіналізація приватних соціальних послуг і визнання держави як основного гаранта соціальної стабільності. Сімейна політика характеризується універсальністю державних допомог і високим рівнем матеріальної допомоги працюючим батькам [2, р. 114].

Запропонована Г. Еспінг-Андерсоном типологія режимів держав загального добробуту є аналітичною рамкою, у яку може бути поміщена сімейна політика кожної держави. При цьому одна держава може містити елементи трьох моделей, а також деякі відмін-

ні риси, які не були включені в жодну з них. Взаємодія держави й ринку для Г. Еспінг-Андерсона стали предметом детального аналізу, однак, на думку Ж. Чернової, гендерні питання та інституційна проблематика сім'ї залишилися за межами розгляду вченого. Зауважимо, проте, що, на нашу думку, саме типологія Г. Еспінг-Андерсона залишається однією з головних порівняльних моделей соціальної та сімейної політики західних країн [10, с. 54].

Г. Еспінг-Андерсон, як і прихильники, так і критики його типологізації роблять свої висновки на основі аналізу досвіду західних країн, причому досвід країн колишнього СРСР не потрапляють у фокус їхнього наукового аналізу. Тому в рамках порівняльного аналізу в умовах нерелевантності досвіду державної підтримки сім'ї колишнього СРСР досвіду західних країн досить важко екстраполювати сімейну політику пострадянських країн у контекст одного з режимів з системи класифікації Г. Еспінг-Андерсона. На думку Ж. Чернової, сучасні дослідження сімейної політики пострадянських країн знаходяться на початковому етапі адаптації західних теоретичних підходів до пострадянських реалій і вироблення власного методологічного й понятійного апарату [10, с. 184]. Можна стверджувати, що теоретичні конструкти західної системи наукового аналізу сімейної політики іноконтекстуальні, процес легітимації їх у пострадянському дискурсі тільки розпочинається. На думку Ж. Чернової, у пострадянській політичній науці відсутня система вивчення сімейної політики в західному розумінні [10, с. 185]. Це пов'язано з труднощами використання самої дефініції держави загального добробуту щодо досвіду державної сімейної політики СРСР.

Специфіка радянської моделі сімейної політики в тому, що вона створювала умови, при яких жінки могли успішно комбінувати професійні та материнські обов'язки, причому перше і друге визначалося як обов'язок жінки перед державою. Тому Ж. Чернова відзначає, що досягнення гендерної рівності й державна підтримка працюючих матерів мали принципово різне значення для радянських і західноєвропейських жінок, бо для останніх держава створювала умови для вільного розвитку особистості жінки та водночас для мінімізації дискомфорту в материнстві. Універсальна соціальна політика СРСР була направлена на задоволення потреб на мінімальному рівні, тому декомодафікація (межа звільнення державою сім'ї від

ризиків ринкових механізмів керування), яку Г. Еспінг-Андерсон назвав ключовою для розрізнення моделей соціальної політики, у цьому контексті відсутня [10, с. 187].

На перший погляд постсоціалістична модель сімейної політики схожа на соціал-демократичну модель. У рамках обох моделей держава бере активну участь у виконанні соціальної турботи про дітей, орієнтована на модель двокар'єрної сім'ї. Однак соціал-демократична модель сімейної політики направлена на поділ турботи про дітей між сім'єю та державою і між чоловіком і жінкою [6], а постсоціалістична модель підтримувала тільки перший варіант розподілу, сприяла консервуванню традиційних гендерних відносин у сфері батьківства. Тому в рамках постсоціалістичної моделі не було умов для розвитку феміністського руху. Це дає змогу концептуалізувати радянську модель сімейної політики як особливу.

Дослідниця Ж. Чернова переконана, що на цьому етапі гендерна асиметрія в домашній сфері не тільки не подолана в пострадянських країнах, навпаки, вона посилюється, що пов'язано з поширенням тут тенденцій неотрадиціоналізму [10], проблемами на ринку праці. В умовах безробіття та надлишку робочої сили держава заходами сімейної політики заохочує жінок брати тривалі декретні відпустки. Це, на нашу думку, сприяє поширенню сімейної бідності.

Як стверджує низка дослідників, у більшості індустріальних країн до кінця 1980-х рр. склалися основні моделі сімейної політики. Зважаючи на те що трансформація сучасних сімейних відносин спонукає країни світу не тільки збільшувати масштаби допомоги сім'ї (переважно непрямої), а й розробляти нові форми заходів сімейної політики, ми можемо констатувати про трансформацію та урізноманітнення традиційних «шаблонних» трьох моделей сімейної політики, що впливають із класифікації держав загального добробуту Г. Еспінг-Андерсона. Специфічні трансформації стосуються консервативної моделі сімейної політики, яку реалізує більшість країн континентальної Європи. Визначальною рисою цього режиму є переконання, що сім'я традиційно повинна самостійно відповідати за своє благополуччя. Найбільше це виражено в країнах Південної Європи, найменше – у Франції [1].

Принцип надання підтримки сім'ям за соціал-демократичної моделі сімейної політики –

універсальний, за корпоративістської – переважно за місцем роботи, за ліберальної – за залишковим принципом. Державний вплив на ринок зайнятості за соціал-демократичної моделі продукує високий рівень зайнятості. За корпоративістської моделі сімейної політики характерний низький рівень зайнятості з чітко вираженими гендерними особливостями, спрямованими на підтримку традиційної сім'ї. Ліберальна модель сімейної політики тенденційно реалізується за умов гнучкого трудового ринку, гарантій високого рівня зайнятості.

У скандинавських країнах за соціал-демократичної моделі сформувався загальне очікування, що соціальні потреби людей держава має задовольняти універсально, тимчасом у Великобританії за ліберальної моделі склалися суспільні установки про адресність державної підтримки. Корпоративістська модель передбачає активніше залучення недержавних інституцій, а саме профспілок та об'єднань працевлаштувачів, до реалізації сімейної політики.

Дослідник М. Борода вважає загальною тенденцією, що поширюється на всі моделі сімейної політики, конфлікт між зростанням очікувань громадян щодо державної підтримки та намаганням оптимізувати економічну доцільність таких допомог. Останнє постає неможливим без скорочення державних витрат. М. Борода переконаний, що практика сімейної політики в країнах із перехідними економіками тягнє до однієї з наведених вище моделей. Проте європейські експерти іншої думки. Незважаючи на те що економіко-політичні системи країн Центрально-Східної Європи схожі на системи інших розвинених членів ЄС, європейська науково-дослідна мережа IPROSEC не рекомендує виробникам політики цих країн сліпо запозичувати прогресивний досвід ЄС і виокремлює їх із традиційних режимів сімейної політики до так званого посткомуністичного режиму, науково-аналітичний опис якого на цьому етапі не дано повністю [4, р. 14]. Режими сімейної політики країн-членів ЄС, за даними IPROSEC, такі:

1. Держави-члени засновники ЄЕС: Франція, Німеччина, Італія (*континентальний режим сімейної політики*).

2. Держави-члени другої хвилі розширення ЄС: Ірландія, Великобританія (*ліберальний режим сімейної політики*).

3. Держави-члени третьої хвилі розширення ЄС: Греція, Іспанія (*південно-європейський режим сімейної політики*).

4. Держави-члени четвертої хвилі розширення ЄС: Швеція (*соціал-демократичний режим сімейної політики*).

5. Держави-члени п'ятої хвилі розширення ЄС: Естонія, Угорщина, Польща (*посткомуністичний режим сімейної політики*) [4, р. 60].

Фахівці мережі CHER погоджуються з висновками мережі IPROSEC у тому, що сімейну політику посткомуністичних країн Центрально-Східної Європи потрібно розглядати поза межами традиційної класифікації моделей державної підтримки сім'ї і детерминувати її як посткомуністичну модель, для якої характерними є комбінування елементів підтримки з ліберальної, континентальної та соціально-демократичної моделей.

За іншим підходом, залежно від інтенсивності використання тих чи інших політичних інструментів дослідник М. Борода умовно виділяє шість моделей соціально-демографічної політики: англосаксонську, скандинавську, південно-європейську, континентальну, американську та японську. Так як теоретико-методологічна площина соціально-демографічної політики в розумінні М. Бороди є синонімічна сімейній політиці в розумінні теоретиків сучасної європейської науки, маємо підстави синонімізувати цю класифікацію з класифікацією моделей сімейної політики. Основні вади моделей сімейної політики в рамках такої класифікації – висока вартість соціальних програм і/або слабкість соціальної підтримки малозабезпечених верств населення, серед переваг – універсальність, різноманітність і дешевизна реалізації заходів сімейної підтримки.

Французька дослідниця А. Готьє вважає найбільш науково обґрунтованою диференціацією моделей сімейної політики диференціацію за критерієм позиції держави як суб'єкта сімейної політики стосовно сім'ї як об'єкта такої політики [3, р. 40]. Тому А. Готьє пропонує виділити чотири моделі сімейної політики: просімейну (пронаталістську); протрадиційну; проегалітарну; просімейну модель невтручання з боку держави.

Просімейна (пронаталістська) модель (Франція) основним приводом для державного втручання в життя сім'ї має проблему депопуляції. У цьому випадку держава бере на себе повну відповідальність за забезпечення сімей. У цій моделі основна увага приділяється прямим грошовим виплатам сім'ям. Це зумовлено поширенням думки, що саме фінансові витрати, які лягають на плечі батьків при народженні й вихованні дітей, є основним мотивом відмови

від народження другої і третьої дитини. Особливістю цієї моделі є відносно високий рівень підтримки матерів, створення умов для поєднання професійної зайнятості з материнством. Пронаталістські заходи сімейної політики поєднуються з досить ліберальним законодавством щодо абортів і контрацепції. Держава в межах своєї опіки намагається не виділяти деякі типи сімей, однак багатодітні сім'ї отримують більший об'єм державної підтримки. Держава пропонує якісні й різноманітні послуги з догляду за дітьми та значні матеріальні виплати матері під час декретної відпустки.

Протрадиційна модель (Німеччина) має своїм головним завданням збереження традиційної нуклеарної сім'ї з чоловіком-годувальником і жінкою-домогосподаркою. Це заохочується й через систему оподаткування [3, р. 465]. За власне благополуччя сім'я відповідає самостійно. Ця модель сімейної політики передбачає збереження традиційних гендерних ролей: уряд гарантує виплату соціальної допомоги працюючим матерям, однак не сприяє жінкам у поєднанні професійних і сімейних обов'язків через нерозвиненість сфери послуг щодо догляду за дитиною. Замість цього, уряд збільшує тривалість материнської відпустки, яка дає змогу жінкам довго залишатися вдома разом із дітьми при збереженні можливості повернення на робоче місце в майбутньому. Цілі цієї моделі краще детерминувати як сімейно-орієнтовані, а не протаналістські. Сімейне законодавство в рамках цієї моделі є більш традиційним. Вагому роль у матеріальній і нематеріальній підтримці сімей відіграють приватні некомерційні організації. У цілому ж для вказаної моделі характерний невисокий рівень державної фінансової підтримки сімей з дітьми.

На нашу думку, зважаючи на політичні нововведення канцлера Німеччини А. Меркель протягом 2009–2011 рр., які передбачають стрімкий розвиток системи дошкільної освіти, належність цієї країни до протрадиційної моделі сімейної політики, на чому наполягає А. Готьє, можна поставити під сумнів.

Проегалітарна модель (Швеція) головним завданням для виробників політики ставить реалізацію більшого ступеня гендерної рівності в публічній і приватній сферах. У цьому випадку держава бере на себе практично повну відповідальність за підтримку сімей, особливо працюючих батьків. Для цієї моделі характерне створення всіх умов не лише для нормального

материнства жінки, а й для активного батьківства чоловіків. Законодавство про батьківську відпустку, на противагу материнській відпустці, є одним із основних елементів цієї моделі. У рамках проегалітарної моделі держава створює особам якнайкращі умови сприяння в поєднанні батьківських і професійних обов'язків, зокрема забезпечує функціонування широкої системи державних установ щодо догляду за дітьми. Шлюбне, сімейне законодавство щодо планування сім'ї є ліберальним. Ж. Чернова характеризує цю модель як є гендерно-чутливу: держава повною мірою бере на себе відповідальність за створення умов поєднання жінкою зайнятості та материнства, для цього й заохочується розширення ролі батька у вихованні дітей і догляді за ними. На противагу традиціоналістській моделі, тут жінки та чоловіки рівною мірою розглядаються як годувальники родини.

Просімейна модель невторчання з боку держави (Великобританія) має головним завданням невторчання виробників політики в життя сім'ї і припускає певні заходи державної підтримки тільки стосовно незадовільно функціонуючих сімей. У рамках цієї моделі уряди мають на меті не перешкоджати жіночій зайнятості, але вони не готові брати на себе всю відповідальність за підтримку матерів. Це призводить до того, що фактично кожна жінка змушена робити вибір між професійною діяльністю й материнством, виходячи зі своєї життєвої ситуації. Відповідальність за благополуччя сім'ї виробники політики практично повністю покладають на сім'ю, точніше, на чоловіка-годувальника. У рамках такої моделі головним регулятором сімейних відносин визнано ринок, що зумовлює обмежений масштаб державної підтримки сімей.

У реаліях цієї моделі теоретики сімейної політики переконані, що допомога, яка виплачується матерям-одиначкам, може негативно впливати на їхню позицію на ринку праці. Тому декретна відпустка й відпустка по догляду за дитиною тут обмежені в часі та матеріально-забезпеченні. Уважається, що турбота про дітей не належить до функцій держави. Законодавство щодо планування сім'ї ліберальне [3, р. 205]. Ця модель орієнтована на самозабезпечення сімей або «приватизацію» сімейних функцій. Уважається, що сім'я є самодостатнім соціальним інститутом, регулювання її матеріального добробуту здійснюється ринком, тому державна підтримка сімей і фінансування сфери сімейних послуг забезпечено на невисокому

рівні [3, с. 89]. У цілому підтримка працюючих батьків розглядається швидше як сфера недержавних організацій.

На думку Е. Лібанової, показовими моделями сімейної політики в Європі можна вважати моделі Франції, Німеччини, Швеції, Великобританії [9, с. 164]. На практиці часто державна сімейна політика реалізується за змішаними сценаріями, поєднанням елементів різних моделей сімейної політики. Це явище варто оцінювати як модернізаційну чи/ї пристосовницьку відповідь на виклики ХХІ ст. Тому запропоновані в ході дослідження підходи до виділення інституційних моделей сімейної політики дещо умовні.

Класифікація моделей сімейної політики, запропонована А. Готьє, є однією з найбільш поширених у сучасній науковій літературі. Однак, на думку Ж. Чернової, головна вада такої класифікації – те, що вона практично не включає в зміст фактор розвитку політики в тимчасовій перспективі, ігнорує аспект національно-ментального різноманіття елементів практики сімейної політики різних країн, зводячи їх у тісні рамки загальної моделі.

Відмінності між моделями сімейної політики визначаються тими завданнями, які ставить перед собою держава в процесі підтримки сім'ї, рівнем, інструментами державної підтримки сімей, позицією держави щодо професійної зайнятості жінок. Стратегія держави сприяти жінкам у процесі поєднання сімейних і професійних обов'язків чи ні визначає позицію влади щодо умов надання і тривалості декретної відпустки, розміру дитячої допомоги, об'єму доступних послуг щодо догляду за дитиною.

Лідерами за рівнем витратності сімейної політики є країни соціал-демократичного режиму сімейної політики. Наприклад, у Данії та Люксембурзі на сімейну політику витрачають близько 4% ВВП, причому Данія – послідовно протягом 15 останніх років, а Люксембург – щорічно збільшуючи цю цифру. Витрати більшості інших європейських країн лежать у межах від 2 до 3% ВВП (Франція – 2,6%, Німеччина – 2,1%) [6]. Усі країни-члени Європейського Союзу мають систему дитячих або сімейних виплат на дітей; сімейна допомога надається за системою соціального страхування або за рахунок загальних податків (фінансування нестрахових виплат). Найбільш радикальним заходом у галузі реформування системи сучасної сімейної допомоги є, на думку О. Кайлової, заміна прямих грошових виплат системою податкових пільг.

Перевагою скандинавської моделі сімейної політики, попри її суттєві витрати, є висока ефективність та універсальність. Однак оцінювати цю модель як найбільш ефективну можна лише в порівнянні з країнами, які мають значні фінансові ресурси, а отже, перебувають на етапі значного економічного розвитку. Саме тому соціально-демократичну модель сімейної політики реалізують, по суті, європейські країни з найбільш тривалим і сталим політико-економічним розвитком. Не можна повністю екстраполювати скандинавську модель сімейної політики, наприклад, на українські реалії без підготовленої політико-економічної основи для реалізації заходів сімейної підтримки із цієї моделі.

Ліберальна модель сімейної політики маловитратна, але її суттєвою вадою залишається спрямованість лише на ті верстви населення, що мають можливість сплачувати грошові внески для забезпечення доступу до програм державної підтримки сімей. Для реалізації ліберальної моделі необхідною умовою є високий рівень життя населення. Тому ліберальна модель добре працює саме в умовах економічної стабільності. У рамках цієї моделі держава делегує свої повноваження іншим суб'єктам соціальної політики й виступає як засіб створення умов для самостійного розв'язання громадянами своїх проблем. У системі сімейної підтримки головне місце займають неприбуткові, волонтерські організації.

У континентальній моделі сімейної політики основний наголос поставлено на співпрацю держави з працедавцями та асоціаціями. Порівняно з ліберальною континентальна модель більше спрямована на охоплення всього суспільства, однак за критерієм витратності вона суттєво поступається скандинавській моделі.

Для сімейної політики країн Східної та Центральної Європи характерно те, що держава гарантує лише мінімальний рівень сімейної підтримки (система медичного обслуговування, безкоштовна освіта), а його підвищення здійснюється за рахунок самих громадян. Такі заходи створюють додаткові стимули для зростання продуктивності праці. Наприклад, Польща у 2004 р. виділила на сімейну політику менше ніж 1% від ВВП. Однак це не спричинило кризи в системі підтримки сімей, а спонукало членів родини реалізовувати особистий потенціал. Проте в умовах нестабільного економічного розвитку система вузької адресності не сприятиме соціальній стабільності держави. В уза-

гальненнях наукової діяльності європейських програмних мереж з питань сімейної політики наявне заперечення щодо адресності сімейних виплат в умовах нестабільного розвитку навіть при врахуванні потреби необхідної економії бюджетних коштів [4, р. 14].

Висновки і пропозиції. Соціальна політика є невід'ємним елементом національної безпеки. Найбільш успішними в реалізації сімейної політики є країни, що мають тривалу історію сімейної політики і стабільно витрачають достатньо коштів на досягнення поставлених цілей. Переконатися в правильності реалізації будь-яких заходів соціальної політики можна тільки через кілька років або навіть кілька десятиріч років.

Гарантії підтримки політичної стабільності знаходяться в соціальних умовах. Якщо в процесі управління соціумом держава враховує множинність інтересів громадян, реалізує заходи соціальної підтримки у вигляді автономної системи, є підстави говорити про цілеспрямовану державну соціальну політику.

Сімейна політика (як експліцитна, так й емпліцитна) є засобом соціального контролю. У такому розумінні сімейна політика стає механізмом, що спрямовує поведінку чоловіків і жінок у вигідному для держави напрямі. Причинно-наслідковий взаємозв'язок сімейної політики з економікою означає переважний розвиток галузей, які забезпечують задоволення матеріальних потреб сімей.

Список використаної літератури:

1. Mental Illness, Discrimination and the Law. Wiley Online Library. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/book/10.1002/9781119945352> (date of access: 23.10.2021).
2. Esping-Andersen G. The Three World of Welfare Capitalism. Cambridge : Princeton, 1990. 248 p.
3. Gauthier A. The State and The Family. A Comparative Analysis of Family Policies in Industrialized Countries. Oxford : Clarendon Press, 1996. 404 p.
4. Hantrais L. EU Research in social sciences and humanities. *Policy Synthesis of Research Results*. Series No. 1: Family and Welfare. Brussels : European Commission, 2006. 62 p.
5. Neyer G. Consequences of family policies on childbearing behavior: Effects or artifacts? *Population and Development Review*. 2008. Vol. 34 (4). P. 340–386.
6. Ramachandran Ramakrishnan. Social Security – The Way Forward. *Conference: 8th Thinker's and writers Forum 25th SKOCH Summit 2011At: New Delhi India*. 2011.

7. Triest R.K. Social Security reform: an overview. *New England Economic Review*. 1997. P. 3–16.
 8. Семенець-Орлова І. Стратегічне управління як системний засіб управління освітніми змінами. *Теорія та практика державного управління*. 2015. № 3. С. 52–60.
 9. Сім'я та сімейні відносини в Україні: сучасний стан і тенденції розвитку / Е.М. Лібанова, І.О. Курило, С.Ю. Аксьонова, Л.І. Слюсар та ін. Київ : ТОВ «Основа-Принт», 2009. 248 с.
 10. Чернова Ж. Семейная политика в Европе и России: гендерный анализ. Санкт-Петербург : Норма, 2008. 328 с.
 11. Шершеневич Г.Ф. Избранное / вступ. слово, сост. П.В. Крашенникова. Москва : Статут, 2016. 494 с.
-

Lomaka I. I., Lypchuk O. I., Kobets Y. V. The social component of national security: international experience

The role of the state in ensuring stability in society and social and economic security is analyzed. The factor of economic inequality in ensuring social security and the importance of economic growth in deepening inequality and poverty are considered. It is proved that the stable state of economy and society requires integration of all parts of the political system, harmonization of personal and social principles, and unidirectional interests of citizens and the elite. Each of the main indicators of threats to social security is associated with an assessment of the situation in a particular sphere. A temporal analysis of the theory and practice of the social state (XIX century), which became in the West a constructive response to a certain insufficiency of the legal state in its classical liberal variant, was carried out. Classical liberal philosophical-legal thought, focusing mainly on arguments for the existence of negative rights and freedoms, did not pay sufficient attention to the problems of social guarantees of human rights and freedoms. The legal state is not obliged to interfere in questions of the distribution of social wealth, ensuring the material and cultural well-being of citizens. Gradually mature position, polarization of society, the removal of the state from the regulation of the socio-economic sphere, social inequality generates acute socio-political shortcomings, becomes a serious obstacle to ensure national security (aspect of internal security). On the example of the case of family policy as a component of social policy the indicators of social security in the strategic and tactical plans are highlighted. Security is considered as a social phenomenon. The general trend characteristic of European family policy is defined as expansion of state financial sources of support for families at the expense of private and voluntary effective sectors, with broad involvement of new actors of family policy in line with giving a new kind of debate on the normative relationship between the state and the family. It is determined that more universal schemes provide a broad list of benefits over narrow targeted measures and contribute, in particular, to the growth of demographics and quality of life of people, communities as a whole.

Key words: state, citizen, national security, social security, social state.